

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

В.В. ГЕРАСИМЕНКО,
к.е.н., Науково-дослідний економічний інститут
С.П. ПАВЛІАШВІЛІ,
д.е.н., професор, Грузинський технічний університет,
В.С. ДАТАШВІЛІ,
головний редактор журналу «Соціальна економіка – актуальні проблеми XXI століття»

Людський капітал у соціально-економічних процесах та особливості його оцінки

У статті розглядається роль людського фактора в економічному процесі та вплив наукових і технічних чинників на економічний розвиток країни. Визначені вплив людських знань на економічну ефективність та інституційні напрями як основний фактор суспільного розвитку. Доведено, що до основних людських цінностей належать життя, здоров'я, свобода, щастя і вміння максимально використовувати свої можливості, накопичення духовних цінностей, реалізація своїх власних зобов'язань, сімейних обов'язків, боргу перед майбутнім поколінням, Батьківщиною і людством.

Ключові слова: економічний розвиток країни, людські знання, економічна ефективність, суспільний розвиток, соціально-економічні процеси.

В статье рассматривается роль человеческого фактора в экономическом процессе и влияние научных и технических факторов на экономическое развитие страны. Определено воздействие человеческих знаний на экономическую эффективность и институциональные направления как основной фактор общественного развития. Доказано, что к основным человеческим ценностям относятся жизнь, здоровье, свобода, счастье и умение максимально использовать свои возможности, накопление духовных ценностей, реализация своих соб-

ственных обязательств, семейных обязанностей, долга перед будущим поколением, Родиной и человечеством.

Ключевые слова: экономическое развитие страны, человеческие знания, экономическая эффективность, общественное развитие, социально-экономические процессы.

The article considers the role of human factors in the economic process. Shows the effects of the knowledge on the economic effectiveness. Also examined the influence of the proportion of scientific and technical factors on economic development. The article describes the institutional direction as the main factor of social development. It is proposed recommendations. Shown that the human values of the principal is the life, health, freedom, happiness, and the maximum use of their own capabilities, the accumulation of spiritual values, the implementation of its own obligations, family responsibilities, the offspring, the homeland and humanity.

Постановка проблеми. Минулий період та світова криза ще раз підтвердили, що найважливішою проблемою для будь-якої країни і світової спільноти в цілому є стійкий і безпечний розвиток економіки. В результаті загальної глобалізації і науково-технічної революції, в умовах нових історичних викликів, загроз та ризиків різко підвищується значення вирішення цієї проблеми. Наразі все більш важливими ста-

ють основні структурні елементи економічної безпеки: інтелектуальна, макро- та мікроекономічна безпеки людини. На нашу думку, найважливішим з них є інтелектуальна безпека, тобто для сучасного розвитку будь-якої важливим є як технологічні, так і концептуальні, гуманітарні інновації. Головне – це прийняття рішення на підставі синергетичної ефективності знань та визначення майбутніх завдань.

Перехід на сталий і безпечний розвиток вимагає досягнення таких граничних величин, як: індексу розвитку людського потенціалу до 0,8; збільшення частки людського капіталу до 60–70% в єдиному фонді капіталізованих витрат, забезпечення граничних величин витрат на громадське утворення приблизно в обсязі 5% відносно ВВП; поетапне збільшення частки заробітної плати у ВВП до 60–70%; досягнення на душу населення ВВП в обсязі \$70–80 тис.; досягнення граничної величини витрат на науку в обсязі 2% відносно ВВП; збільшення частки промисловості в ВВП до 25–28%, досягнення граничної величини інтернет-зв'язків в обсязі 2,53 шт. на 1000 осіб; досягнення граничної величини експорту в обсязі \$500 на душу населення; оптимізація податковий тягаря відносно ВВП в межах 35–40%; стабілізація державного бюджету щодо ВВП у межах 3–3,5% та зовнішнього державного боргу – не більше 30% ВВП. В Грузії, наприклад, на сьогодні диференціація між доходами населення становить 16/1, ВВП на душу населення не перевищує \$3000, майже 20% населення знаходиться нижче рівня бідності [1]. У зв'язку з цим важливо, щоб «у державних програмах країни були наявні заходи щодо зменшення нерівномірності доходів суспільства», які разом «з подоланням бідності (егалітаризм) повинні стати найважливішими завданнями економічної політики Грузії» [2]. Такі заходи мають здійснюватися на підставі соціального страхування, безкоштовної медичної допомоги та реалізації державної житлової програми [3].

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Теоретичні та практичні аспекти цієї проблеми досліджуються багатьма закордонними вченими, зокрема, В.Г. Папавим, Г.М. Малашхія, Т.Н. Чіквіадзе, С.П. Павліашвілі, Дж. Кендріком, Е. Деніссоном, І. Шумпетером, Дж. Стігліцом, Дж. Бюкененом, Дж. Гелбрейтом, У. Ростом та ін. У своїх дослідженнях вони основну увагу зосередили на значенні людського фактора в умовах постіндустріального суспільства, визначивши пріоритетними людський інтелект, наукове знання, навички в підвищення економічної ефективності. Основними ці вчені виокремили наявність правових, економічних, політичних і моральних інститутів.

Метою статті є визначення ролі людського капіталу в соціально-економічних процесах, що відбуваються в національній економіці.

Вклад основного матеріалу. Специфіка діяльності кожної людини виражається в тому, що вона не детермінована тільки економічними і соціальними факторами. Здійснюючи трудову діяльність індивідуум одночасно робить ви-

бір та оцінює створену ситуацію. Людина разом зі своїми практичними потребами задовольняє свої душевні потреби. У поточному процесі відбувається формування соціальних відносин між людьми: навчання, ознайомлення з навичками, якими володіють інші, та розвиток своїх. У результаті цього виробляються певні навички та традиції, які відображені в культурному рівні певного суспільства.

У сучасних умовах, коли використання людського капіталу, інтелектуальних можливостей досягає певного значення, головне не управління персоналом, а забезпечення необхідних умов для підвищення продуктивності праці робітників, ефективний і правильний напрям їхніх зусиль, використання знань і навичок кожної людини з максимальною віддачею [4].

Особливості людського характеру виявляються саме в тому, що людина ніколи не задовольняється досягнутими перемогами. Так, на початковому етапі розвитку людського суспільства на перший план висувалися в основному проблеми матеріального характеру. Інакше було неможливо, оскільки більша частина їх душевної і фізичної енергії йшла на боротьбу за існування. У той же час, чим більше розвивалося суспільство, тим більше змінювалися потреби. Пізніше на передній план почали висуватися душевні потреби людини. Урахування їх важливості поступово стало необхідним та обов'язковим. Як результат з'явилися нові професії, вплив яких на подальший розвиток економіки став суттєвим.

Вплив людського фактора та мотивів їх дій на економіку країни на теперішній час є досить великим і іноді може призвести до появи хибного уявлення, що людина самовільно розпоряджається результатами свого виробництва. Очевидно, що це не так. Людина безпосередньо бере участь у виробництві матеріальних благ і є головним відповідальним за здійснення ефективного державного управління в країні. Останнє, в кінцевому підсумку, є одним із фундаментів створення та розвитку суспільного добробуту. Таким чином, існує «чотири основи» ефективної діяльності суспільства – це «економіка, культура, екологія і хороше управління» [5].

Перетворення знань, інтелектуального, людського капіталу в головний фактор розвитку призводить до того, що вирішальне значення в управлінні економікою країни набуває інноваційний менеджмент. Він передбачає управління єдиною інноваційною системою, починаючи з наукових досліджень, новацій і закінчуючи новими технологіями і фазою виробництва продукції [6]. При визначенні потреб, що мотивують ту чи іншу поведінку, очевидно, що основне місце в цьому має суб'єктивне виявлення, яке знаходить різне відображення в різних індивідах. Тут головним є позиція соціальної цінності, детермування або визначення якої неможлива. Людська природа багатогранна, людина не є раз і назавжди встановленою постійною діючою істотою. В ній задіяне співіснування та взаємодія соціальних і біологічних факторів, то при характеристиці людського фактору, в першу чергу, слід зауважувати необхідність перетворення соціально-економічних умов, що заважають його вільному розвитку. Людська природа двоїста:

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

перший її прояв – це наявність в кожній людині вроджених від природи властивостей, другий – це вміння та навички, які були придбані в процесі еволюційного розвитку суспільства. Саме ці моменти визначають суперечливий та важкий характер людської природи.

У той же час тенденції розвитку виробництва носять об'єктивний характер. Так, особистість фактично виконує свою мету, а її волевиявлення збігається з тенденціями економічного розвитку. Сучасний розвиток економіки, в першу чергу, залежить від людського чинника, людського капіталу, а пріоритетними стають такі проблеми, як: збалансованого, повноцінного розвитку кожної людини, викорінення або доведення до мінімуму економічного і соціально-культурного, політичного нерівноправності людей; участі людей в економіці і забезпечення національних інтересів. У зазначених обставинах прагнення суб'єкта виробництва виявляється в боротьбі волі різних особистостей, де кожен керується власними інтересами. Виходячи з цього, потреби виробництва визначають дії суб'єкта виробництва. Але це не є самовільною диктатурою над останнім, навпаки, між ними існує союз, а один без іншого унеможливує функціонування кожного з них.

Необхідно відмітити, що людський фактор у процесі виробництва є настільки важливим, що іноді окремий індивід може уявити, що він діє сам і за власною волею рухає ці процеси. В цьому випадку проявляється сила традицій, яка в процесі виховання передається майбутнім поколінням. А оскільки людина є суспільною істотою, така традиція є наступником вже встановлених суспільних відносин, виявлених у ньому потреб. Визначаючи дії людини, такі традиції настільки глибоко врізаються в його свідомість, що людина представляє їх власними і бореться за їх здійснення. Саме в цьому процесі створюються суспільні цінності, без яких діяльність людей втратила б сенс.

У розвиненому суспільстві не існує людини в рамках окремих її структурних елементів: економічних, соціальних, політичних тощо. «Економічна людина» – це людина, яка приймає рішення тільки на підставі економічної доцільності і метою діяльності якої є отримання максимального прибутку. Така людина може існувати лише віртуально. Внаслідок розвитку зростають не тільки економічні, а й політичні, соціальні, екологічні, культурні, психологічні, релігійні, моральні потреби людини. У той же час існують і відмінні погляди, які свідчать, що людина є перш за все економічної істотою. «Економічна людина сформувалася як суб'єкт, який несвідомо діє проти себе, суспільства і власного майбутнього. Під впливом ринкових відносин вона втратила орієнтацію на основні цінності, отримавши право на накопичення багатства...відійшла від справжніх людських цінностей – безоплатності, доброти, любові щодо іншої людини» [8]. Таким чином, «економічна людина опинилася в абсурдній ситуації. В кінцевому підсумку вона стала руйнівником матеріальних і духовних цінностей свого життя, знецінивши власну особистість» [9].

Людський капітал за ступенем ефективності виробничих факторів можна поділити на негативний (руйнівний) і позитивний (той, що будує). Негативний людський капітал – це частина накопиченого людського капіталу, яка не дає корисну інвестиційну віддачу, наприклад, невірний злочинець, найнятий вбивця – це втрачена інвестиція для сім'ї та суспільства. Позитивний людський капітал визначається, як накопичений людський капітал, який забезпечує корисну інвестиційну віддачу [10].

Необхідно визначити, що «за останні роки особливо посилювалися вимоги до такої частини людського капіталу, як знання та освіта, що є природним, оскільки їх роль в економічному розвитку країни стає все більш вирішальною» [11]. Зазначене здійснюється за двома основними напрямками – це власне відображення частки знань в економічному зростанні та уточнення загальної частки науково-технічного прогресу в економічному зростанні, складовим елементом якого є знання. У першому випадку, за думкою Е. Денісона, дуже важливим та важким у визначенні є такі фактори, як технічні, управлінські та організаційні знання, які є складовими елементами загальних знань, а також – частка вітчизняних і отриманих з-за кордону знань. Не менш важливими та важкими є визначення загальної частки науково-технічного прогресу, яке відповідно до неокласицизму розглядається в межах виробничої функції:

$$Y = AK^{\alpha} L^{\beta} e^{rt}$$

або в маргінальній формі:

$$\Delta Y = \Delta \alpha k + \Delta \beta L + r,$$

де ΔY – це середньорічний темп зростання продукції;

Δk – середньорічний темп зростання основного капіталу, ΔL – середньорічний темп зростання трудових витрат, r – середньорічний темп зростання продукції за рахунок зростання ефективності виробництва [12].

Дж. Кендрик оцінює фонд знань відповідно до сумарних витрат, що поєднують минулі витрати бізнесу на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) із відрахуванням «виходу» тих знань, які застаріли і не застосовуються у виробництві. Надалі він пропонує розраховувати гіпотетичну норму прибутку на «капітал», виходячи з норми соціального викупу цих витрат і середньої норми прибутку до виплати податків на приватні інвестиції в дослідно-конструкторських і дослідно-дослідних роботах. Після цього абсолютне зростання фонду знань за якийсь період перемножується на гіпотетичну норму прибутку і отриманий підсумок ділиться на абсолютне зростання продукції. Таким чином, визначається частка в економічному зростанні та виробництві. Всі розрахунки здійснюються за незмінними цінами.

Е. Денісон спирається на цю ж схему, тільки значно зменшуючи роль фонду знань: виключає всі НДДКР, які виконуються в приватному секторі, але фінансуються державою, через зв'язок з військовою сферою; виключає витрати приватного бізнесу на НДДКР, що пов'язано з виробництвом нових продуктів для кінцевого споживача – держави чи населення.

Це він мотивує тим, що їх виробництво не позначається на продуктивності праці, оскільки при здійсненні таких робіт застосовуються ті ж ресурси, як і для виробництва вже існуючої продукції, а, отже, кінцевий підсумок виробництва залишається незмінним. Відповідно, Е. Денісон враховує тільки ті витрати приватного бізнесу на НДДКР, які забезпечують виробництво нових засобів праці, тобто виробництва споживчої продукції, або розробку нових технологічних процесів.

Принципово відрізняється концепція щодо ролі науково-технічного прогресу, яка належить І. Шумпетеру та послідовникам його теорії. В розробках цих вчених такі роботи є не залишковим фактором, як у представників неокласичної школи, а є головним чинником економічного та соціально-політичного розвитку. Саме виробник-новатор, який забезпечує більш ефективну комбінацію виробничих факторів, на думку І. Шумпетера, є головною діючою силою ринкового господарства [13]. Виходячи з цього важливим є комплексний функціональний метод оцінки ефективності, який в першу чергу містить інтегральні показники соціальної ефективності у вигляді індексу розвитку людини, в якому відображені інтелектуальні та соціальні показники людини відповідно до міжнародної методики ООН (тривалість життя, рівень освіти та купівельна спроможність) [14].

Значення людського фактора та його цінність органічно пов'язана з вміннями людини. З точки зору розвитку людини, переважного значення набуває віддача бажань, потреб, інтересів і відповідне направлення індивідуальних особливостей людини, реалізації його потенціалу.

Висновки

Таким чином, задля сталого економічного розвитку країни велике значення має потреби, інтереси та цінна орієнтація людини. У формуванні людини окрім соціально-економічних факторів велике значення приділялося і приділяється душевним сторонам суспільного життя, які знайшли відображення в мистецтві, літературі й філософії. Остільки людський фактор

набуває істотну роль та цінність в соціально-економічному процесі, настільки при його здійсненні необхідно врахувати об'єктивні властивості, що притаманні такому фактору.

Література

1. Асатиани Р. Модели социальной дифференциации и Грузия / Р. Асатиани // Социальная Экономика. – 2010. – №2. – С. 10.
2. Асатиани Р. Маленькая страна не имеет права на большие ошибки [монография] / Р. Асатиани. – Тбилиси, 2005. – 327 с.
3. Папава В. Нетрадиционный экономикс: монография / В. Папаева. – Тбилиси, 2011. – С. 52.
4. Уткин Е.А. Основы мотивационного менеджмента / Е.А. Уткин. – М., 2000. – 352 с.
5. Амстронг М. Стратегическое управление человеческими ресурсами / М. Амстронг. – М., 2002. – 328 с.
5. Папава В.В. В поисках формулы счастья / В. Папаева // Комсомольская Правда в Грузии. – 2011. – №18.
6. Павлиашвили С. Феномен и проблемы приватизации в Грузии [монография] / С. Павлиашвили. – Тбилиси, 2009. – С. 28.
7. Ахвледиани Б. Основы православной теологической экономики и управления. [монография] / Б. Ахвледиани, Г. Шихашвили, Н. Бакашвили. – Тбилиси, 2009. – С.48.
8. Бердяев Н. Судьба человека в современном мире [монография] / Н. Бердяев. – Париж, 1934. – С. 13.
9. Малашхия Г., Экономика Человечная [монография] / Г. Малашхия. – Санкт-Петербург, Тбилиси, 2009. – С. 94.
10. <http://banksandfinance.ge/banks/1437-merab-jayeli.html>
11. Кендрик Дж. Экономический рост и формирование капитала / Дж. Кендрик // Вопросы Экономики. – 1976. – №11.
12. Павлиашвили С. Методологические вопросы анализа экономической эффективности. [монография]. – Тбилиси, 1997. – С. 79.
13. Шумпетер И. Капитализм, социализм и демократия / И. Шумпетер. – М., 1995. – С. 126–141.
14. Павлиашвили С. Комплексная система управления эффективностью производства в промышленности Грузии. [монография] / С. Павлиашвили. – Тбилиси, 1998. – С. 361.

*О.В. БОКОВ,
кандидат наук з державного управління, завідувач відділу проблем рівня життя НДІ праці та зайнятості населення
Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України*

Міграційні процеси населення України в умовах її інтеграції до світового економічного простору

Розглянуто питання зовнішньої міграції населення України; виявлено тенденції впливу глобалізації на ринок праці України; проаналізовано сучасний стан та перспективи розвитку ринку праці України в нових економічних умовах; запропоновано заходи щодо вдосконалення державного регулювання ринку праці в умовах глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, ринок праці, трудова міграція, зайнятість, механізми державного регулювання.

Рассмотрены вопросы внешней миграции населения Украины; выявлены тенденции влияния глобализации на рынок труда Украины; проанализирована современ-